

“Yevsey Klimkov” ile “Murtaza”nın Görev Ahlâkı Bakımından Karşılaştırılması

Derya KILIÇKAYA*

Öz

Orhan Kemal; roman, hikâye, oyun gibi çeşitli türlerde eser vermiş olsa da genellikle romancı yönüyle tanınır. 1914-1970 yılları arasında yaşayan yazar, edebiyat dünyasına pek çok eser armağan etmiş önemli bir sanatkârdır. *Murtaza*, zor şartlarda yaşam mücadelesi veren insanların hayatını, temiz bir dille anlatan yazarın yirmi dört romanından sadece bir tanesidir. Trajikomik bir roman olan *Murtaza*, hayata “görev ahlâkı” açısından bakan bir başkişiyi anlatır.

Maksim Gorki, önemli Rus yazarlarından biridir. 1868-1936 yılları arasında yaşayan Gorki, *Yararsız Bir Adam* romanında Çar’a olan bağlılığı ve bu konudaki “görev ahlâkı” ile dikkati çeken genç, körpe bir ajanı konu eder.

Orhan Kemal’in etkilendiği yabancı yazarlar arasında, öncelikle Rus-Sovyet romancı, öykü, deneme ve oyun yazarı olan Maksim Gorki gösterilir ve onun romanlarıyla, Gorki’nin eserleri arasında genellikle bir bağlantı kurulur, benzer yönler dile getirilir. Bu yazıda, Maksim Gorki’nin *Yararsız Bir Adam* adlı romanıyla, Orhan Kemal’in *Murtaza* isimli eserindeki başkişiler görev ahlâkı bakımından karşılaştırılacak ve yazarımızın, Gorki’den ne ölçüde etkilendiği ortaya konmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, Maksim Gorki, *Yararsız Bir Adam*, *Murtaza*, Türk Edebiyatı

* Dr., Kocaeli Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, Türkiye.
Elmek: derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

A Comparison between “Yevsey Klimkov” and “Murtaza” in Terms of Work Ethics

Abstract

Orhan Kemal, is rather popular with his novels, despite his works in other genres such as novels, stories and plays. Having lived between the years 1914 and 1970, the author made several contributions to the world of literature. *Murtaza* is one of the writer’s twenty-four novels, describing the lives of people struggling for life under hardships with a plain and clear style. Mainly a tragicomic novel, *Murtaza* tells the story of a protagonist who sees life from the perspective of “work ethics”.

Maxim Gorky was one of the most eminent Russian authors. Having lived between 1868 and 1936, Gorky penned several novels, including *The Life of a Useless Man*, which involves the story of a young agent provocateur who stands out for his loyalty to the Tsar and his notion of “work ethics”.

A Russo-Soviet novelist, essayist and playwright, Maxim Gorky is cited among the foreign authors influencing Orhan Kemal. There is a general tendency to associate Orhan Kemal’s novels with those of Gorky, with particular emphasis on their similarities. This paper compares the protagonists of Gorky’s *The Life of a Useless Man* and Kemal’s *Murtaza* with regard to work ethics, with an attempt to reveal the extent of the influence of the former on Orhan Kemal.

Keywords: Orhan Kemal, Maxim Gorky, *The Life of a Useless Man*, *Murtaza*, Turkish Literature.

Giriş

Yazarlar, kimi zaman seçtikleri roman kişileri üzerinden, içinde buldukları toplumun rahatsızlıklarını ve gelişmelerini göstermeye çalışırlar. Bu amaçla yazılmış eserlerden ikisi ise Maksim Gorki'nin *Yararsız Bir Adam* isimli romanı ile Orhan Kemal'in *Murtaza*'sıdır. Her iki eserin başkişilerinin, yazarlar açısından, görevlerinin aynı olmasının yanı sıra, bazı benzerliklere sahip oldukları da görülür. Bu benzerliklerin yanı başında elbette farklılıklar da vardır. Yazının amacı, her iki romanın başkişileri olan Yevsey Klimkov ile Murtaza'yı görev ahlâkı bakımından karşılaştırıp, haklarında bir değerlendirme yapmaktır. Şahsiyetlerindeki farklılıkları ve benzerlikleri, Yevsey Klimkov üzerinden, onu merkeze alarak ortaya koymak hedefler arasındadır.

Maksim Gorki (1868-1936) 'nin yaşamı, düşünceleri ve eserleriyle Türk yazarlarını etkilediği bilinmektedir. Bu etkinin hangi boyutlarda olduğu ve yazarın eserlerinin Türk okuyucuları tarafından ilk olarak ne zaman okunduğuna bakılırsa şunlar görülür:

“İlk Gorki çevirisi 1908 tarihini taşımakla birlikte (*Bir Sergüzeşt-i Hunin, Ali Nusret çevirisi, 1908'den sonra. 1911 yılında Ana çevrilmiştir*) Türkiye'de asıl gerçekçi eğilim –Yakup Kadri'yi bir yana bırakırsak- Cumhuriyet kuşağıyla başlar.”¹

Görüldüğü gibi Gorki'nin eserlerinin Türk okurlarıyla buluşması yirminci yüzyılın başındadır; fakat yukarıda da belirtildiği gibi onun, Türk yazarları üzerindeki büyük etkisi Cumhuriyet dönemine rastlar. Gorki'den etkilenen yazarlar, toplumcu gerçekçilik anlayışıyla, onun romanlarında rastlanan “toplum insanı” tipini savunurlar. Sabahattin Ali, Fahri Erdinç gibi edebiyatçılar, bu tip çizgiyi izleyerek Gorki gerçekçiliğine yaklaşırlar.² Orhan Kemal ise farklı bir “toplumcu gerçekçi” anlayış içindedir:

1 Nedim Gürsel, “Gorki Üzerine”, *Başkaldıran Edebiyat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 145.

2 Gürsel, s. 146.

“Kendisinden önce eser veren Sabahattin Ali’den, köylüyü değil, şehirdeki köylüyü; yarı feodal yapıdan çok, sınıf atlama uğraşı içinde görünen burjuvalaşma sürecini, farklı sosyal tabakalardaki insanlardan çok yoksul ve işçi olanları işleyişiyle ayırılır.”³

Orhan Kemal, pek çok açıdan farklı bir toplumcu gerçekçilik bilinci olduğundan yadırganmıştır; çünkü o kendi anlayışının, Gorki’nin de içinde yer aldığı Birinci Sovyet Yazarlar Toplantısı’nda esasları belirlenen “toplumcu gerçekçilik”ten farklı olduğunu ortaya koymuştur.⁴

1934’te Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi’ne başkanlık eden Maksim Gorki, dört madde ile toplumcu gerçekçi eseri özetler: 1. Toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilikten farklı olarak faydacı bir edebiyattır. 2. Toplumcu gerçekçi edebiyatta insanı belirleyen en temel öge kolektivizmdir. 3. Bu edebiyatta iyimser bir bakış açısı egemendir. 4. Toplumcu gerçekçi edebiyat eğitsel bir işlevle yükklüdür.⁵

Toplumcu gerçekçiler içinde, Gorki’nin en büyük ve belirgin etkisi Orhan Kemal üzerinde olur:

“Bir konuşmada verilen bilgiye göre Yaşar Nabi, Orhan Kemal’i Rum yazar Stratis Mirilivis’e benzetir. Orhan Kemal buna şu cevabı vermiştir: ‘Mutlaka birine benzemem gerekirse ben Gorki’ye benzemek isterim.’ Orhan Kemal, niçin Gorki’ye benzemek ister? Ya da kendisinden önce yaşamış ve dünya edebiyatında yankısını bulmuş bir yazara benzemek istediğini açıkça dile getiren yazar, kapılarını ‘Etkilenmeye’ ne kadar açmıştır?”⁶

Orhan Kemal, Gorki’nin izinden giden en başarılı romancılardandır. Nedit Gürsel’e göre Gorki, 1940 kuşağını özellikle de Orhan Kemal’i etkilemiştir. İki yazar da toplumun en aşağı tabakalarındaki insanların yaşayışına yönelmiştir.⁷

Yazarın Gorki’den etkilenmesinin sebebini, ona benzemek isteğinde aramak gerekir; fakat Orhan Kemal’in

“...Gorki’ye benzemek isteğinin temelinde yatan düşüncüyü ‘ideolojik eğilim’ ile sınırlı tutmak yeterli olmaz. Gorki, hayat hikayesi ile, roman ve hika-

3 Mehmet Narlı, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), s.27.

4 Narlı, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Orhan Kemal’in gerçekçilik anlayışı hakkında geniş bilgi için bu esere başvurulabilir.

5 Hasan Bülent Kahrman, *Türk Şiiri Modernizm Şiiri*, (İstanbul: Buke Yayınları, 2000), s.50.

6 Mehmet Narlı, “Gorki’nin ve Orhan Kemal’in Küçük Adamları”. *İlmî Araştırmalar*, S. 16, 2003, s. 65.

7 Gürsel, s. 146.

*yelerindeki tip uygulamaları ile ve yoksulların, köylülerin, işçilerin hayatlarını bütün bir Rusya hayatı olarak yansıtmısıyla öncü bir yazar olarak durur Orhan Kemal'in önünde.*⁸

Rus yazarı, yaşamıyla da Orhan Kemal'e benzemektedir; çünkü Nedim Gürsel'e göre her ikisi de hayat üniversitelerini bitirmiş; yani yaşam sınavını geçmişlerdir.⁹ Özellikle yetiştikleri çevre düşünüldüğünde, her iki yazarın da acı çeken insanların arasında olgunlaştıkları görülür.¹⁰

Yukarıda sıralanan etkiler düşünüldüğünde, Gorki'nin *Yararsız Bir Adam*'ı ile Orhan Kemal'in *Murtaza*'sı arasında görev ahlâkı bakımından benzerlikler olduğu ve Orhan Kemal'in Rus yazarından etkilendiği görülür. Başkışileri karşılaştırmaya geçmeden önce, her iki roman hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Yararsız Bir Adam'da, babası bir orman bekçisi tarafından öldürüldüğünde henüz dört yaşında olan Yevsey Klimkov'un yaşamı anlatılmıştır. Burada, yazar ile roman kişisi arasında küçük bir benzerlik olduğu görülür; çünkü Gorki de babasını dört yaşındayken kaybeder.¹¹ Yedi yaşına geldiğinde bu sefer de annesini kaybeden Yevsey, amcasıyla beraber yaşamaktadır. Klimkov'un amca evindeki yaşamı dayak yiyerek, mutsuz bir şekilde geçmektedir. Bir süre sonra amcası vasıtasıyla şehre yerleşen Klimkov, bir kitap dükkânında çalışmaya başlar; fakat burası sıradan bir kitapçı değildir. Sahibi Çar'a karşı gelenleri tespit etmekle yükümlü bir ajandır. Bu noktada, *Yararsız Bir Adam*'ın bütününe yayılmış olan ve başkışinin de bizzat içinde bulunduğu Rus siyasetinden ve romanda anlatılan dönemin siyasi, tarihi olaylarından bahsetmek gerekir.

Roman, Rus Çarı II. Nikola (1894-1917) zamanında geçer ve "Kanlı Pazar" olarak da bilinen, 1905 Devrimi'nin öncesi ve sonrasında gelişen olayları konu edinir. 1904-1905 Rus- Japon savaşı, Rusların aleyhine gelişince ülkede huzursuzluk ortamı artar ve grevler başlar. Çar'ın politikasına karşı olan pek çok grubun ortaya çıktığı görülür ve bunların sayısı gün geçtikçe artar. Esra Atalı'ya

8 Gürsel, s.146.

9 Gürsel, s. 147.

10 Orhan Kemal ile Maksim Gorki'nin yaşamları arasındaki benzerlikler için ve pek çok otobiyografik özellik taşıyan Gorki'nin Çocukluğum, Ekmeğimi Kazanırken ve Benim Üniversitelerim ile Orhan Kemal'in Baba Evi, Avare Yıllar ve Cemile romanlarının karşılaştırılması için bkz. Mehmet Narlı, "Gorki'nin ve Orhan Kemal'in Küçük Adamları", İlmî Araştırmalar, S. 16, 2003, s.65-76.

11 Narlı, "Gorki'nin ve Orhan Kemal'in Küçük Adamları".,s . 66.

göre, grevler karşısında Nikola'nın polis-devletinin yapabildiği tek şey görevcilerin arasına işbirlikçiler göndermektir.¹²

Devrimci propagandalar ve işçilerin güçlenmesi iktidarı rahatsız eder ve “*hükümete olan güvensizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla onların arasına işçi psikolojisinden anlayan ve iktidara sadakati onaylanmış ajanlar*” gönderilir.¹³ II. Nikola yönetimi tarafından görevlendirilmiş pek çok ajan sokaklarda, dükkânlarda, evlerde kısacası her yerde görev yapmakta ve Çar'a karşı gelenleri tek tek tespit etmektedir. Ancak hükümetin ajan-provokatör olarak görevlendirdiği üst düzey casuslardan biri, kendini tamamen aksi bir yöne gider halde bulacaktır. Esra Atalı'nın belirttiğine göre, 1905'te silah geri teper ve işçilerin Çar'a itaatini sağlamak amacıyla ve propaganda için görevlendirilen Papaz Gapon bir anda kendini tamamen aksi yönde gelişen bir hareketin öncüsü olarak bulur.”¹⁴ Silahsız olan ve içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu büyük bir topluluğa, Çar'ın askerleri tarafından ateş açılmasıyla son bulan “Kanlı Pazar”ın başında, Gapon vardır. Hasip Saygılı'nın belirttiğine göre, Rusya'da 1905 Devrimi'ne ivme kazandıran gün, 22 Ocak 1905'tir. Bu tarih, eski takvime göre 9 Ocak 1905'e denk gelir. Bu gün, “Kanlı Pazar” olarak adlandırılır. Kanlı Pazar, 1905 Rus Devrimi'nin başlangıcıdır. Rahip George Gapon'un organize ettiği işçiler ve aileleri Çar'a bir dilekçe takdim etmek istemişler ve Petersburg'daki kışlık saraya doğru yürümüşlerdir. Çar'a dilekçelerinde taleplerinden bahsetmişlerdir. Silahsız olarak ve içinde kaşın ve çocuklar olduğu halde saraya yaklaştıklarında, Çar'ın amcasının talimatıyla üzerlerine ateş açılmıştır.¹⁵

Yüzlerce insanın öldüğü bu olaydan sonra işçiler, Çar'a karşı çok daha büyük bir kin beslerler ve gittikçe radikalleşirler.

Yararsız Bir Adam romanındaki Yevsey Klimkov ise önce polis merkezinde sonra da Millî Emniyet'te Çar için çalışan bir casustur. Kendisi gibi ajanlık yapanların, yakalamakla görevli oldukları kişiler ise romanda şöyle tanımlanır:

“*Solovyov, 'Bizi ilgilendiren adamların', demişti bir kez o yapış yapış sesiyle, 'yolları*

12 Esra Atalı, “1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelenmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 29.

13 Atalı, s. 63.

14 Atalı, s.29.

15 Hasip Saygılı, “1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri”, (Doktora Tezi, İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012), s.85.

yordamları, alışkanlıkları hep birbirinin aynıdır. Tanrı'ya inanmazlar; kiliseye gitmezler; üstleri başları eski, ama davranışları uygardır. Çok kitap okurlar. Geç vakte kadar otururlar geceleri. Sık sık toplanırlar dostlarıyla, ama çok az şarap içer ve hiç iskanbil oynamazlar. Yabancı ülkelerden, hükümet sistemlerinden konuşurlar. Sosyalizm ve halkların özgürlüğü üzerine konuşurlar. Bir de, büyük yoksul kitlelerden konuşurlar. Onları Çarımıza karşı başkaldırmak, hükümeti devirmek, en üst görevleri almak ve sosyalizm yoluyla serfliği getirmek amacıyla kıskırtmak gerektiğine inanırlar. Böylece herkesin özgürlüğe, bağımsızlığa kavuşacağına inanırlar.”¹⁶

Yararsız Bir Adam başlıklı eserin başkişisi Yevsey Klimkov'un görevi, böyle düşünen insanları tek tek bulup tespit etmek ve üstlerine durumu bildirmektir; fakat içinde bulunduğu durum ilgi çekicidir. Yazının ileriki kısımlarında görüleceği gibi, Yevsey ne yaptığının farkında olmayan bir kişiliktir.

Orhan Kemal ise romanında, toplumdaki kaynaşmaları ve sosyal çevreyi, Murtaza ekseninde açık bir şekilde vermeye çalışmıştır. Bunu yapabilmek için de, Gorki'nin kendine Yevsey Klimkov'u seçmesi gibi, o da Murtaza'yı seçmiştir. Türkçeye *Casus* adıyla da çevrilmiş *Yararsız Bir Adam*'ın başkişisinin, Murtaza'ya benzerliği hakkında ilk tespiti Attilâ İlhan yapmıştır. Haziran 1953'te yayımladığı “Murtaza Üzerinde İleri Geri Düşünceler” başlıklı yazısında İlhan, iki romanın başkişilerinin benzerliğine değinmiştir.¹⁷

Murtaza romanında ise Yunanistan'ın Aksonya kasabasından Türkiye'ye gelmiş muhacir bir ailenin yaşamı anlatılır. Dürüst kişiliği ile ön plana çıkan Murtaza, romanın başkişisidir ve savaşta şehit düşmüş Kolağası Hasan Bey isimli dayısına benzemeyi, onun gibi yaşamayı amaç edinmiş halktan bir kimsedir. Malda mülkte gözü olmayan Murtaza'nın tek hayali dayısı gibi üniforma giyebilmektir. En sonunda bir tanıdığıнын yardımıyla, mahalle bekçiliği yapmaya başlar ve hayalindeki üniformayı giyer. Üç kız, iki erkek babasıdır. Bekçilik yapan Murtaza'da görev duygusunun haddinden fazla olması sebebiyle, vazifesi olmayan işlere de karışınca mahalleli tarafından istenmez olur ve fabrika bekçiliğine geçer. Orada da “vazifesinin arslanı” kesilen Murtaza, bütün fabrikayı disipline sokmaya çalışır. Nihayet, fabrika çalışanları da isyan eder ve onun istifasını talep ederler. Aynı fabrikada çalışan kızını makine başında uyurken yakalayan Murta-

16 Maksim Gorki, *Yararsız Bir Adam*, Çev. Şemsa Yeğın, (İstanbul: Kavis Yayınları, 2011), s. 165.

17 Attila İlhan, *Gerçekçilik Savaşı*, (İstanbul: İş Kültür Yayınları, 2004), s.233.

za, vazife aşkının verdiği kızgınlıktan, kızını yere çarpar ve ölümüne neden olur. Dayısına benzemesini hayal ettiği “Murtaza’nın küçük oğlu da Kolağası Hasan Bey gibi olmaz. Bakkaldan ekmek çalan çocuğuna mahkemede sahip çıkmayan Murtaza, ‘onurlu’ hayatına devam etmek üzere mahkemeden çıkar.”¹⁸

Murtaza’nın vazifesine bağlılığı, şu açıdan ilginçtir: İşçidir; ama işvereninin çıkarını korumak zorunda hisseder kendini. Tıpkı Yevsey Klimkov gibi. Attilâ İlhan, iki başkışı arasındaki benzerliği şu şekilde açıklar:

“Murtaza ile Gorkiy’in ‘Casus’u arasında bir bakımdan benzerlik var. Murtaza fukara bir adam, bir işçi olduğu halde, işverenin çıkarını korumakla görevlidir. Nasıl ki öteki tip halka karşı Çar’ı ve düzenini savunmak zorundadır ve işin garibi halkın içinden biridir. Bu seçim hiç şüphesiz bize, Murtaza’nın üstünde gerek işverenin, gerek işçinin, gerekse ‘bizzat’ Murtaza’nın davranışlarını gözlemek, izlemek ve değerlendirmek fırsatını veriyor.”¹⁹

Murtaza halkın içinden olmasına rağmen, halkın karşısındadır, dolayısıyla çevresi tarafından olumsuz anlamda eleştirilir ve tepki görür:

“Murtaza, kendisinin de yoksullardan olduğuna bakmadan varlıklı kata gönlünü kaptırmıştır(...) Varlıklı kattan kendisi için bir şey beklemez. İsteddiği, yurt ölçüsünde kurs açıp, bütün yurttaşları bu kurslardan geçirip, varlıklı yurttaşlar haline getirmektir. Gerçekte istediği bu mudur? Yüzde yüz bir nitelikte belirli değildir kafasında bu. [Asım Bezirci’nin cümleleri]”²⁰

Her iki romanda da başkışilerin iç dünyası yansıtılarak, aslında, bu olumsuz şahısların, düştikleri durumun nedeni topluma bağlanır. Svetlana Uturgauri, “Orhan Kemal’in Yapıtları” başlıklı yazısında Murtaza için şu cümleyi kurar:

“Yaşamdaki toplumsal koşulların kurbanıdır o; aynı zamanda bu koşulların doğurduğu bir kötülüğü temsil eder.”²¹

Bu cümle, rahatlıkla Yevsey Klimkov için de kurulabilir. Romanların başkışileri hem kurban hem de kötü olmak vasfını taşıyarak bir tezat içinde bulunmaktadır.

18 Mehmet Narlı, “30. Ölümlü Yılında Orhan Kemal ve ‘Murtaza’”, *Varlık*, Sayı 1126, Temmuz 2001, s. 70.

19 İlhan, s. 233.

20 Mehmet Narlı, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, s.563.

21 Svetlana Uturgauri, “Orhan Kemal’in Yapıtları”, *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Çev. Tatyana Moran, Yurdanur Salman, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1980), s.194.

Şimdi, her iki başkişi görev ahlâkı bakımından incelenebilir.

Başkişilerin Görev Ahlâkı Bakımından Karşılaştırılması

Yevsey'in görev ahlâkının şekillenmesinde, amcasının etkisi büyüktür. Amcası ile beraber arabayla kasabaya giderlerken, ondan yapması gerekenlerle ilgili bir nasihat alır:

“Arabada diz çökmüş, ellerini amcasının omuzlarına koymuş, o geniş sırta yaslanmış, doymazlıkla bakıyordu kasabaya. ‘İşte sana yeni bir dünya.’ dedi amcası. ‘İş bulursan koş, dayak görürsen kaç. Ne derlerse onu yap, bildiğini kendine sakla. Açık gözlerden sakın. On açık gözden biri başarıya ulaşırsa, dokuzu canından olur, bilesin.’”²²

Yevsey, çalışacağı dükkâna gidip, âmirini tanıdıktan ve onun kendisine çektiği nutku dinledikten sonra, ona karşı sadık kalacağına dair kendi kendine söz verir:

“Adamin çektiği nutuk, sınıksı sardı Yevsey’i. Adamin bir dediğini iki etmemek, kuşkulanasına yol açmamak için büyük çaba harcamaya söz verdi içinden. Korkuyordu.”²³

Yevsey'in çalıştığı dükkândaki davranışları ve sözleri, onun görev ahlâkı açısından, Murtaza ile olan benzerliğini ortaya koyar:

“Çocuk doğrudu ve aceleyle ama duyulur duyulmaz, heyecan dolu bir sesle mırıldandı: ‘Size itaat edeceğim. Evet, hep itaat edeceğim.’ Gözleri kapalıydı. Yüreği midesine gömülmüştü sanki.”²⁴

Bu cümleler Murtaza'nın görev ahlâkına birebir uyan sözlerdir. Murtaza'ya göre *“İyi bir meymurun vasfı, etmektir memnun amirini.”*²⁵ Yevsey de Murtaza gibi en baştan böyle olmaya karar vermiştir; fakat Murtaza ile Yevsey'i görev ahlâkı bakımından, birbirlerinden ayıran en önemli nokta, birinin görevini bilinçle, diğersinin ise bilinçsizce yapmasıdır. Murtaza, bilinçlidir, ne yaptığını, ne yapması gerektiğini, kimin ve ne için çalıştığını bilir ve haklarını gözetir. Yevsey, Murtaza'nın yanında fazlasıyla bilinçsizdir. Üstelik Murtaza cesurdur, işini yaparken hiç kimseden korkmaz. Aynı zamanda işini yaparken çıkar da gözetmez. Kişiliğindeki görev ahlâkı, onu bu şekilde davranmaya iter:

²² Gorki, s. 23.

²³ Gorki, s. 30.

²⁴ Gorki, s. 31.

²⁵ Orhan Kemal, *Murtaza*, 15. Basım, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2003), s. 61.

“Fakat Murtaza'nın vazife anlayışı, salt vazife ile ilgili değildir. Âmirlerinden utanmak, sözünü yerine getirememek gibi sâikler de bu anlayışı besler. Mesela; babası yere fırlatınca kafasından darbe alan Firdevs evde ölüm döşeğindeyken, Murtaza, 'Lakin nasıl bakacağım suratına müdürümün' diye düşünür. Yine 'vazifenin aslanı' olmak, Murtaza için bir 'kimlik bulma' çabasıdır. O kimliğinin, vazife sınırları içindeki insanlar tarafından onanmasını önemsemeyiz, asıl istediği, vazifeyi verenlerden takdir almaktır. Bu yüzden açığı yakaladığı her insanı, acımasızca ikaz eder veya müdürüne jurnaller. Tekrar edilen bu jurnalleme işini, amirlerinden çıkar sağlamak için değil, kişiliğinin, kimliğinin onanması için yapar.”²⁶

Yevsey'in amirinin sözünden çıkmaması, kimsenin bir dediğini iki etmemesinin sebebi ise korkudur. Bu korku üstlerini bir tehlike olarak görmesine neden olur:

“Olaysız ve de renksiz geçiyordu Yevsey'in günleri. Patronunun gönlünü hoş etmeye çalışıyordu hep; çünkü, bunun ne yararı olacağını bilmemekle birlikte, bir zarar getirmeyecek tek şey olduğu inancındaydı. Son derece ölçülü, dikkatli davranıyordu, ama yüreğinde en küçük bir sıcaklık yoktu ihtiyara karşı. İnsanlardan korkuyor, bu yüzden de hep onlara bir şeyler borçluymuş gibi davranıyordu. Tetikteydi hep. Beklenliydi. İnsanlar ona saldırdı saldıracak gibi görünüyordu. Kafasında kurduğu bu saldırıları önlemek için de kimsenin bir dediğini iki etmiyor, hiçbir işi, hiçbir buyruğu geri çevirmiyordu. Her an bir tehlike baş gösterebilirdi. Bekliyordu Yevsey. Her an bekliyordu.”²⁷

Murtaza, çalıştığı yerde sadece bekçilik yapan biri değil, aynı zamanda bir jurnalcidir. Eksikliğini, hatasını gördüğü herkesi, hiç ayırım yapmadan müdürüne âmirine jurnaller; çünkü Murtaza'nın görev ahlâkı, böyle yapmasını gerektirir:

“Kapı sertçe açıldı. Murtaza, dört kişiyi önüne katmıştı. Fen müdürünün odasına soktu, hizaya getirdi, selam çaktıktan sonra:

-Bu sabah amirim, kapıda işçileri bizzat ben yoklayarak yaptım kontrol. Bu yaramaz vatandaşların üzerinde buldum bunları!

Masanın üzerine birtakım öteberiler bıraktı:

Kartona sarılmış bir sap iplik, boş bir iplik masurası, bir parça pamuk, içinde vazelin yağı bulunan küçük bir krem kutusu...”²⁸

Yevsey de Murtaza gibi daha Çar için çalışan bir ajan olmadan evvel, dükkândaki patronu için çalışan bir jurnalcidir. Patronunu memnun edebilmek adına, etrafta ne olup bitiyorsa hepsini jurnaller:

26 Mehmet Nârlı, “30. Ölüm Yıldönümünde Orhan Kemal ve Murtaza”, s. 73.

27 Gorki., s. 37.

28 Orhan Kemal., s. 204.

“Bugün saatçi, kürkünün açısına, sizin hırsızlık malı sattığınızı söyledi. Bunu nasıl söylediğine kendi de şaşıtı Yevsey. Ve sözünü bitirir bitirmez zangır zangır titremeye başladı. Başını önüne eğdi. İhtiyar güldü, ‘Kıskançlar!’ dedi. Morarmış, kuru dudakları titredi bir. ‘İyi ettin de bana söyledin’, dedi. ‘Teşekkür ederim.’

Bu konuşmadan sonra Yevsey, kimin ne konuştuğuna dikkat etmeye başladı. İki kişi bir araya gelmiş de konuşuyorlarsa, Yevsey bir yolunu bulup yanlarına sokuluyor; kulak kesiliyor; sonra da duyduklarını patronuna aktarıyordu. Heyecanlanmıyordu artık ihtiyarla konuşurken. Başını da önüne eğmiyor; gözünün içine baka baka konuşuyordu. Birkaç gün sonra, patronunun odasını toplarken yerde bumburuşuk bir kâğıt ruble buldu Yevsey. Ve kahvaltıda patron, ‘Ne haber?’ diye sorduğunda, parayı gösterdi ona.”²⁹

Romanın ileriki kısımlarında, Çar için çalışan bir ajan olacak Yevsey’in, Çar’a sempati duymasını sağlayan ise dükkândaki ustasıdır:

“Bir keresinde, sayısız güzel şeylerle dolu bir yere götürdü onu ustası. Çok güzel silahlar, ipekten, brokardan yapılmış güzel giysiler vardı burada. Ansızın, anasının anlattığı o güzel masallar canlandı çocuğun yüreğinde. Suskun ve şaşkın dolaştı odaları uzun süre. Eve döndüklerinde, ‘Kimindi o güzel şeyler?’ diye sordu ihtiyara.

‘Devletin’ dedi ihtiyar. ‘Çar’ın yani.’

‘Kim giyerdi o güzel giysileri?’

‘Çarlar... ve diğer saray mensupları’

‘Bugün yok artık böyle insanlar, değil mi?’

‘Nasıl yok? Çar olmaz mı hiç? Onlar olmasa sen de olmazdın. Ne var ki, artık eskisi gibi giyinmiyorlar.’

‘Niçin?’

‘Şimdi daha ucuz giysiler seçiyorlar. Rusya eskiden çok daha zengin bir ülkeydi. Yabancı halklar- Yahudiler, Polonyalılar, Almanlar- yağmaladı ülkemizi’

Uzun uzun anlattı Rusya’nın geçmişini. Kimse sevmemişti Rusya’yı. Herkes elinden gelen kötülüğü yapmak istemişti. İhtiyar, böyle uzun konuşmalara girdiğinde inancını yitirirdi Yevsey. Hem anlayamazdı da birçok şeyi bir arada... Ama gene de sordu:

‘Ben de Çar’ın malı mıyım?’

‘Elbette. Ülkemizdeki her şey Çar’ındır. Dünya nasıl Tanrı’nın dünyastıysa, Rusya da Çar’ın Rusya’sıdır.’

Yevsey, taşlarla süslü pırl pırl giysiler içinde, parlak, rengârenk bir gökkuşağı gibi raks eden insanlar gördü birden, yepyeni, görülmedik bir yaşama doğru ilerliyordu bu insanlar. Akşamın karanlığı basıp da Yevsey’in gözleri iyice kapanıncaya dek çıkmadı

aklından bu büyüleyici tablo. Kendisinin de bu yeni yaşam içinde bulunduğunu düşledi. Altın sırmayla işlenmiş *gök mavisi uzun bir elbise giymişti, ayağında kırmızı deri ayak-kabılar vardı. Rayissa da yanı başındaydı düşünde. Göz kamaştıran bir broker elbise giymiş, dünyanın bütün değerli taşlarını gerdanına, kulaklarına, bileklerine takmıştı.*³⁰

Görüldüğü gibi, Yevsey’in, Çar’a ilgi duymasının altında, kendisinin süslü, yaldızlı giysilere olan ilgisi yatmaktadır. Bu ilgi ister istemez onu Çar’a yönelmiştir. Dolayısıyla, Yevsey’in bilinçsiz bir yönelmedir, Çar’ın politikasından habersiz olan Yevsey, sırf işlemeli giysiler için Çar’a yakınlık duyar. Böyle düşünmesinin altında elbette ustasının sarf ettiği sözler önemlidir. Aynı durumu Murtaza’da da görürüz. Murtaza, Yunanistan’dan Türkiye’ye geldiğinde dürüstçe çalışabileceği bir iş arar; fakat onun için işin niteliği önemli değildir. Özellikle üniformalı bir işte çalışmak ister; çünkü örnek aldığı Kolağası Hasan dayısı da zamanında üniforma giymiştir. Çizme ve kasketle bütünleşen üniforma hayali, Murtaza’nın aslında, sırf dayısına benzemek için iş yaptığını gösterir. Kolağası Hasan dayısının kahramanlık hikâyeleriyle büyüdüğünden, onun gibi olmaya çalışması kaçınılmazdır:

“Pamuk fabrikalarından birinde bir pamuk tartı kâtipliği buldu. Buldu ama onun gözü kâtiplikte değildi: ‘Mübarek kanını kutsal vatan topraklarına dökmüş Kolağası Hasan Bey’ dayısı gibi subay olamayacaksa da, subay urbalarına benzeyen bir üniforma tutkusu içinde, bu işi birkaç ay sürdürüp ayrıldı. Ondan sonra karnını doyumak için nerede, ne iş bulduysa tuttu. Hangi işi tutarsa tutsun, kafasında Kolağası Hasan Bey, Hasan Bey’in subay urbasına benzeyen sivillerden ayrı, az da olsa subayları hatırlatan bir urba, bir bekçi urbası. Böyle bir urbayı sırtına geçirdi mi ‘cahil halk’tan ayrılacak, iyi kötü bir yetkisi de olacağı için, ‘cahil halk’a cart curt edebilecekti.’”³¹

Yevsey’in hayran olduğu ve patronu ile beraber aynı evi paylaştıkları Rayissa’nın Yevsey’e ettiği nasihat, görev ahlâkı bakımından dikkat çeker:

“‘Ah akılsız çocuk!’ dedi gülerken. Sonra gene ciddileşti. ‘Onlar senin ne yapmanı istiyorsa, onu yapacaksın. Onlar seni nereye güderse oraya gideceksin. İşte yaşam budur!’”³²

Bu öğütte sunulan görev ahlâkı zaten Murtaza’nın içinde vardır:

“-Desin herhangi bir amirim olacak bu böyle Murtaza Efendi, demem hayır. Desin at kendini denize hem de uçurumlara, kırpmam gözümü.”³³

30 Gorki., s. 54-55.

31 Orhan Kemal, s. 18.

32 Gorki, s. 70.

33 Orhan Kemal, s. 94.

Yevsey Klimkov'un yaşadığı ikilem bazen üstlerine karşı tavırlar takınmasına neden olur. Ustası bir gün yine, müşterileri yakalatmak amacıyla, gizlice basılmış kitapları satacakken, Yevsey, birden bilinçsiz bir şekilde, alıcılara bu kitapları almamalarını söyler. Neden diye sorulduğunda "Bilmiyorum." diye cevap verir ve bu cevap müşterilerde kuşku uyandırır, kitapları almaktan vazgeçerler; çünkü satıcının aslında kim olduğunu anlamışlardır. Usta, ondan, dışarı çıkan müşterilerin peşinden giderek evlerinin adresini öğrenmesini ister. Fakat Yevsey'in görev ahlâkı Murtaza'ninki kadar katı olmadığından, daha doğrusu değişken olduğundan, söylenen yere gidemez. Bu açıdan da Murtaza'dan ayrılır.

Yevsey'in ustası, onlarla aynı evde yaşayan Rayissa tarafından boğularak öldürülür. Bu boğma sahnesine Yevsey de şahit olur. Rayissa, ona, ustasına hiç acıyıp acımadığını sorduğunda ise "Hayır." yanıtını verir. Burada onun, içinde bulunduğu ikilemden kaynaklanan bir nankörlük göze çarpar. Murtaza ile karşılaştırıldığında, Murtaza'nın üstlerine karşı hiçbir zaman nankörce davranmadığı görülür:

*"-...amirlerimiz, üstlerimiz, büyüklerimiz. Tanımayan büyüğünü, tanımaz Allahını da."*³⁴

Ancak Yevsey, yaptığı işe inanmadığı için, başta söylediklerine uymamış ve ustasına acımamıştır:

*"Yevsey hiç acımadı patronuna. Bir an önce işin tamamlanmasını diledi tek. Gözlerini sımsıkı yumdu, elleriyle kulaklarını kapadı ve yere attı kendini."*³⁵

Ustası ölünce yine ortada kalan Yevsey'e Lukiç ve Rayissa sahip çıkar ve ona, bundan böyle sana analık babalık yapacağız derler. Lukiç, Yevsey'i polis merkezine götürür. Ona bir masa verirler, kendisinden yazı yazmasını isterler. Polis merkezinde çalışıyordu; fakat neden orada olduğunun bilincinde değildir. O, isteyerek seçim yapmaz, başkaları onun adına seçim yapar. Polis olmuştur; ama kimse ona fikrini sormamıştır, kim ne derse yapar, ne için, kimin için çalıştığını bilmez, sadece çalışır:

"Yevsey çabucak alıştı yeni işine. Her söyleneni yapıyor, kendisinden bir şey isteyenleri çabucak susturmak için herkesin istediğini (...) karşılıyordu. Her-

34 Orhan Kemal, s. 147.

35 Gorki., s.76.

kese ve de her şeye boyun eğiyor, böylece iş arkadaşlarının eleştirilerinden, acımasız alaylarından uzak durmuş oluyordu.”³⁶

Bu görev ahlâkı Murtaza’da da söz konusudur, kusursuz görev anlayışı, Yevsey gibi onda da görülür:

“Orhan Kemal’in Murtaza’sı bir insan tipi olarak, katı bir ödev ahlâkını simgeler. Ödevine küçük bir sapmaya bile olanak tanımayan bir hoş görmezlikle bağlılığı, Murtaza’nın kişiliğini temellendirir.”³⁷

Yararsız Bir Adam romanı ilerledikçe, Yevsey Klimkov ile Murtaza’nın görev ahlâkları arasındaki benzerliğin kimi zaman ortadan kalktığı görülür. Yevsey Klimkov, eserin başında, işini yapar, bilinçsizce de olsa Çar’ı ve düzenini savunur. Eser ilerledikçe, bunu pek de içten yapmadığını görürüz; çünkü kendisi bir ikilem içindedir ve fikirlerinin değişmesine neden olacak bir konuşmaya şahit olmuştur. Bir gün, Allahlık lakaplı Kapiton İvonoviç, Kambur lakaplı Anton Driagin ile sohbet eder. Kapiton, bir polis şefi olarak, Çar’ı uyarmak gerektiğini düşünür. O, başkaldıranların, yoksulluğun doğurduğu hoşnutsuzluğa kızdığını bilir ve Çar’ın bütün servetini halka dağıtmasını ister. Çar’a karşı Rus halkının kinle dolmasının nedeni Kapiton’a göre yoksulluktur. Dolayısıyla, Çar’ın yoksulluğa karşı neden savaş açmadığını bir türlü anlayamaz. Bu nedenle, Çar’a mektup yazmaya karar verirler, onun, polisin kuşkulu bulunduğu kişilere karşı kesin tedbirler alınmasını isterler. Yoksa Rus ulusu ayaklanacaktır. Kapiton ile Kambur’un konuşmalarını dinleyen Yevsey, o günden sonra değişmeye başlar.

Bir yandan görevini yapma tutkusunu işine verirken, diğer taraftan, yaptığa işe inanmaması onu bir açmazda sürükler. Dolayısıyla, Murtaza, ödevi eksiksiz yerine getirirken, Yevsey, kimi zaman ödevlerini aksatacaktır. Murtaza’nın, görevleri harfî harfine yerine getirme merakı Hilmi Yavuz tarafından Kant’çı ahlâka benzetilir:

“Murtaza’nın ödev ahlâkı, Kant’çı bir ahlâktır. Roman boyunca, ikide bir ödevin gereğini yapmanın, erdemlerin en büyüğü olduğunu belirtir biçimde konuşması, ödevin buyruklarını kayıtsız şartsız bir bağlılıkla, körü körüne uygulaması Murtaza’yı Kant ahlâkının örnek insanı kılar.”³⁸

36 Gorki., s. 86.

37 Hilmi Yavuz, “Murtaza ve Ödev Ahlâkı”, Felsefe ve Ulusal Kültür, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975), s.176.

38 Yavuz, s. 177.

Eserin başında bu ahlâka sahip olan Yevsey, duydukları karşısında etkilenir ve başta amir olarak görüp onun adına çalıştığı Çar hakkında daha farklı düşünmeye başlar:

“Çar, servetini halka dağıtmalıydı. Böylece herkes mutlu ve güven içinde yaşayacaktı.”³⁹

Yevsey, konuşmalarına şahit olduğu Kapiton ile Kambur’un Çar hakkındaki düşüncelerini, polis merkezindeki bir başka memura anlatır ve onların hapse girmelerine neden olur. Yevsey, Kambur ve Kapiton hakkında polislere bütün bildiklerini anlatırken, bunu bir görev duygusuyla yapar. Üstleri\ amirleri ona daha bir soru bile sormadan o, anlatır. Bunu da anlatması gerektiğini bildiği için yapar; fakat kaş yaparken göz çıkardığının farkında değildir. Hep, görevi yapayım derken, başkalarının hayatını mahveder. Küçükken evde beraber kaldıkları amcasının oğlu Yakov, ihtilâlcilerin arasına karışınca, ona karşı bile casusluğunu yapar. Amcaoglunu ele verdikten sonra pişman olur:

“*Kuzenimi ele verdiğime pişmanım! Evet pişmanım! Orda bir de kız vardı... Hepsi de bizden iyi insanlar! İnan olsun bizden bin kat iyi insanlar.*”⁴⁰

Murtaza’da ise şöyle bir durum söz konusudur: Öncelikle, Murtaza’da kesinlikle pişmanlık diye bir şey yoktur. Onun saplantı haline gelmiş görev duygusu, üstleri ne emrederse yapma isteği, kızının ölümüne bile sebep olur. Kızının fabrikada dokuma tezgâhının önünde uyuduğunu fark eden Murtaza, onu hiç düşünmeden tuttuğu gibi yere fırlatır. Onun bu vazife anlayışı yüzünden kızı bir süre sonra ölür:

“*Vazife bir sırasında görmez gözüm evladımı, demem ciğerparem.*”⁴¹

Romanın ileriki kısımlarında Yevsey’i yeni bir iş beklemektedir: siyasi polislik. Yevsey’e polislerden biri şu sözleri söyler:

“*Unutma ki Çar’ın, onun kutsal hayatının bekçisi olacaksın. Onun hayatını tehlikeye sokacak girişimleri, onun kutsal iktidarını tehdit eden saldırganları bastıracağını. Anlaşıldı mı? (...) Çar’ın hizmetindesin. Çar’ın hizmetinde olanlar hiçbir şeyden korkmaz. Sağlama bağlandın artık. Sıkı bas ayağını, anlıyor musun?*”

39 Gorki., s. 121.

40 Gorki., s. 234.

41 Orhan Kemal, s. 254.

Korkak olan Yevsey, Çar'ın emrindedir ve siyasi bir polis olmuştur. Çar'a başkaldıranlara karşı savaşacaktır. Ona, başkaldıranlara yardım edenlerin Almanlar olduğu öğretilir. Polis Piyoty'a göre, Almanların bu şekilde davranmasının nedeni şudur: Ruslar her şeylerini kendileri yapmaya başladıktan sonra, Almanlar kiskanç davranmışlardır. Dolayısıyla Piyotr, Yevsey'e Rus ulusunun en büyük düşmanının Almanlar olduğunu öğretir. Almanlar, Rusların her şeyi kendilerinden satın almasını istemektedir. Böyle olmayınca da kiskançlık içerisinde Rusya'ya kin beslerler. Piyotr, Almanların Rusları yok etmek için uğraştıklarını savunur ve bu tip bilgileri tek tek Yevsey'e verir. Böylelikle başkişi, amirinden kurs görür, terbiye alır ve aldığı bu terbiyeye göre çalışır. Tıpkı Murtaza gibi:

“Öyle değil, değil öyle kazın ayağı arkadaşı. Pisleyemem yediğim çanağa. Ben yaptım bekçilik, gördüm kurs, aldım çok sıkı dersler büyüklerimden. Yapsa idin bekçilik, görse idin kurs, alsa idin büyüklerinden çok sıkı dersler, konuşmaz idin böyle cahil cahil.”⁴²

Murtaza, büyüklerimiz dediği yöneticilerin yaptığı her şeyin doğruluğundan emindir. Sorgulamaz, sorgulanmasına da müsaade etmez. Yevsey gibi var olanı araştırmadan ve düşünmeden aynen kabul eder:

“Dolduramaz incir çekirdeğini konuştuklarımız. Açtı ise hükümet arayı Alaman'la ne size, ne bana? Var başımızda büyüklerimiz şükür. Kaybederler uykularını, incelerler her bir şeyleri, verirler isabetli kararlar.(...) –Olsun idi Alaman şöyle, İngiliz böyle. Ettim tabii derhal müdahale, hatırlattım nedir vazife. Dedim: Var başımızda büyüklerimiz şükür. Kırpmazlar gözlerini bütün gece, düşünürler vatan hem de milleti. Yok sana, bana ihtiyaçları.”⁴³

Yevsey Klimkov, Piyotr ile beraber yaşarken çevresini iyice dinler ve olanları anlamaya çalışır:

“Bir yandan yiyor, bir yandan dinliyordu Yevsey. İnceliyordu bu adamları için için. Hiçbirinin Şaşa gibi öfkeli, katı ve kötü olmadığını sevindi. Kendini sevdirmek istedi bu adamlara. Onlara yaranmak istedi.”⁴⁴

Yevsey Klimkov, artık tam anlamıyla bir gizli polistir. Tüm amacı üstlerine; yani diğer casuslara kendini beğendirmektir. Bunun için çaba sarf eder. Eğer beğenmedikle-

42 Orhan Kemal., s. 145.

43 Orhan Kemal., s. 201, 209.

44 Gorki., s. 148-149.

rini sezerse buna içten içe üzülür. Murtaza'da da aynı şeyi götürtür, tüm amaç amirlerin gözüne girmektir. Hatta amir, kötü bir şey söylese dahi susup cevap vermemektir:

*“Murtaza bozulduysa da, aldırmadı. Herhangi bir üst, dilediği anda dilediğinde 'işlem' kullanır, hatta bağırp çağırıktan başka, ana avrat bile sövebilirdi. Onun için üstünün davranış ve sözlerinde hiçbir aşırılık bulmamalı, saygıda kusur etmemeliydi.”*⁴⁵

Yevsey de Murtaza gibi görev ahlâkının gerektirdiği şekilde işini yaparken üstün bir performans gösterir. Buna karşın kimse onun farkında değildir:

*“'Eh, işte birinci günüm,' diye düşündü. 'Görevimi yaptım bugün. Birisi de kalkıp aferin deseydi... Benden hoşlanan biri çıksaydı bir de...’”*⁴⁶

Murtaza için bir amirin, astlarına hesap vermesi gerekmez, amir istediği zaman, istediği şeyi yapabilir. Astlara düşen her zaman üstlerinin isteklerini yerine getirmektir, bu, onların vazifesidir. Murtaza gibi üstünü seven ve onun dilediklerini yapan Yevsey, başarılı olmazsa sırf, amirinin dileğini yerine getiremediği için üzülür:

*“Ama üzgündü, çok üzgündü. Çok sevdiği bu ajanı memnun edecek bir iş yapmamıştı. Başaramamıştı işi... Demek ona göre değildi bu iş. Demek o, bu işe göre değildi.”*⁴⁷

Yararsız Bir Adam'ın başkişisi, çalıştığı polis merkezindeki kişilerin üstlerine karşı takındıkları saygısız tavır karşısında şaşkındır. Üstelik orada işini istekle, şevkle yapan kişi sayısı da oldukça azdır. Yevsey Klimkov ise korkak yapısı dolayısıyla üstlerine karşı gelmemek zorundadır:

*“Ve sıradan hepsi, her biri aynı derecede saygısızdı üstlerine karşı. Hepsi, ama hepsi mutlaka sövüyordu müdürlerine. Şurası da bir gerçek ki, gazaplarının miktarı değişiyordu, ama sonuç olarak mutlaka takacak bir kulp buluyorlardı üstlerine.”*⁴⁸

Yevsey'in çalışma arkadaşlarında olan bu davranış tarzı, asla Murtaza'ya göre değildir:

45 Orhan Kemal., s.144.

46 Gorki., s. 159.

47 Gorki., s. 161.

48 Gorki., s. 168.

“Hiç gereği yokken, ilikli yakasını kontrol etti. Ceketini iki yanlara çekti. Çalıştıkları için Cenâbı Allahın bol bol verdiği sevgili kulların asfalt caddesine çıkacaktı. Üstlerdi onlar. Onlara karşı sözü yoktu. Onlar sabahlara kadar oturabilir, oyun oynar, kahkahalar atar, ya da çalgı çalabilirlerdi. Yoktu ekmek düşünceleri. Sonra onlar bilirlerdi Allahlarını da, peygamberlerini de. Bunun için de Allahın sevgili kullarıydılar. Arka sokaklarda oturan ‘mızır vatandaşlar’ Allahın sevgili kulları olsalardı, onlar da oturur, keyif çatarlardı böyle köşlerde apartmanlarda.”⁴⁹

Yevsey, o kadar büyük bir ikilem içerisinde ki etrafındaki insanların konuşmalarına göre sürekli fikir değiştirir. Romanın başında Çar’a hayranlık duyan, eser ilerledikçe ona karşı bakışını değiştiren ve mal varlığın halka dağıtması gerektiğini düşünen Yevsey, gizli ajan olduktan sonra, yine konuşulanların etkisi ile Çar’a karşı gelen devrimcilerin birer kafasız olduklarını düşünmeye başlar:

“Yevsey bütün devrimcilerin kafasız olduğuna inanmaya başladı. Ciddiyetten uzak, ne istediğini bilmeyen, yaşantıya bir düzensizlik, bir huzursuzluk getiren kişiler olarak görmeye başladı onları.”⁵⁰

Murtaza gibi, o da başındaki büyüklere güvenir ve çok çalışır. Öyle ki tatlı bir bakış ya da dostça edilmiş bir söz üzerine, herkesin işine koşar durur. Arar, tarar, soruşturur. Bunları yaparken hiç gocunmaz. Onun en büyük amacı şeflerini memnun etmektir. Başarılı işler yaptığında sevinir, bunun üzerine daha da çok çalışır. Böylelikle kendi gözünde de yükselmeye başlar. Casusluk işini Yevsey, büyük bir şevkle ve iş aşkıyla yapar görünmektedir; fakat daha sonra aslında durumunun böyle olmadığını kendi de anlayacaktır. Murtaza’nın da işine şevkle bağlı olduğu görülür. Öyle ki amirlerine laf bile söyletmez:

“- Bunu şımartan hep o Fen Müdürü!

-Yook, dedi Murtaza. İstemem amirim hakkında yakışsız söz.

-İyi amma kardaşım...

-Yok iyi amması. Madem şımartıyor; vardır bir gereki!”⁵¹

Bir ‘karakter’ olarak gördüğümüz Yevsey’de “Kanlı Pazar”dan sonra, yine büyük bir değişim başlar ve Çar’a karşı, bir kez daha şüpheyle yaklaşır. Başka bir deyişle, amiri hakkında olumsuz şeyler düşünmeye başlar. Bu açıdan, Murtaza’dan

49 Orhan Kemal., s. 23.

50 Gorki, s. 170.

51 Orhan Kemal., s.250.

ayrılır. Bir ‘tip’ olan Murtaza, roman boyunca hiç değişmez ve okuyucuyu şaşırtmaz. Yevsey ise sürekli okuyucuyu şaşırtmaktadır. Özelliklerinden biri de sık sık amirleri hakkındaki düşüncelerini değiştirmesidir. Piyotr ile oturan ve onun sözünü dinleyen Yevsey, bu sefer de başka bir amirine; yani casusa hayran olur. Adı Maklakov olan bu casus, Yevsey’e Piyotr’dan daha hoş görünür. Amirlerine karşı düşüncelerindeki bu değişiklik roman boyunca devam edecek ve okuyucu Yevsey Klimkov’u hep değişir halde bulacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında, Murtaza ile Yevsey arasındaki bir fark daha gün yüzüne çıkar. Murtaza, değişmeyen bir ‘tip’ örneğiymişken, Yevsey, sürekli değişim gösteren bir ‘karakter’dir. Murtaza, kendine has özellikleriyle bazen ‘karakter’ özelliği de gösterebilir. Bu durumda o, “...hem bir stereotip hem de özel bir kişilik”tir.⁵²

Murtaza, çalıştığı yeri ve konumu önceler:

“Çalıştığım yerin, devlet ve milletin çıkarlarını kendi öz çıkarlarından önce tutsun? Var mıydı yeryüzünde böyle insan? Kalmış mıydı?”⁵³

Yevsey Klimkov ise Çar’a karşı kimi zaman şüpheli duygular barındıracaktır:

“*Demek bir yanda binlercesi bir araya gelen, sokakları dolduran ve yardım istemek için varsıllara, güçlü, kudretli Çar’a giden insanlar, öte yanda bu on binlerce insanı böyle davrandıkları için öldüren insanlar vardı. Bir yanda onlar, bir yanda bunlar vardı demek.*”⁵⁴

Casusluk yapmak için gittiği evlerde, halka yapılanları, açılan yaylım ateşini, halkın her taraftan sarılmasını, çoluk çocuğun bile kılıçtan geçirildiğini, insanların atlarla çığnendiğini öğrenince, karşılık olarak evdekilere, “*Korkunç cinayetler işlendi, evet.*” diye cevap verir. Ardından da içinden şu cümleyi kurar: “*Ama görevlileri savunmam gerek.*”⁵⁵ Bu cümle Yevsey’in yaşadığı ikilemi çok güzel bir şekilde verir, görev yapma bilinciyle, inandıklarını bile savunamaz. Bu noktada da Murtaza’dan ayrılır. Yevsey’in amirleri\üstleri siyasi bir pozisyondayken, Murtaza’nın amirleri fabrika müdürü ve yardımcılardır; fakat Murtaza romanın sonunda, ne CHP’ye, ne de İsmet Paşa’ya laf söyler. O, daima başta inandığını sonda da savunur, Yevsey gibi büyük değişimler göstermez:

52 Narlı, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme* s. 544.

53 Orhan Kemal, s. 262.

54 Gorki., s. 189.

55 Gorki., s. 194.

“Murtaza'nın elindeki kahve fincanı titremeye başlamıştı. Evet, biliyordu şu kafasızların hiçbirini görmemişti kurs, almamıştı sıkı terbiye hem de disiplin amirlerinden, dolamaz idi damarlarında Hasan Bey'in mübarek kanı, onun için de eremez idi dünya ahvaline akılları ama, gene de İsmet Paşa'ya söyletmez idi söz, attırmaz idi çamur. O İsmet Paşa ki, yenmiş idi İnönü'nde milletin makûs talihini ve atmış idi Yunan'a en büyük şamarı. Boğmuş idi harim-i ismetinde vatanın, gâvurları. O İsmet Paşa alıp getirmiş idi onları çan sesinden ezan-ı Muhammediye...”⁵⁶

Romanın sonlarına doğru Yevsey, bilinçsizliğinin farkına varacak ve kendisine acıyacaktır. Casusluk yaparken, takip ettiği, Çar'a karşı gelen yazarlardan biri ile konuşma fırsatı bulacaktır ve ona içini dökecektir. Yevsey, Çar karşısı yazara kendinden bahsederken bir yandan da şunları düşünür:

“Kendinden söz etmek güzeldi, hoştu. İçtenlikle konuşuyor ve konuştuğuca yaptığı hiçbir şeyden kendisinin suçlu olmadığını görüyordu. Dilediği hayata yaşamamıştı. Nasıl olmuşsa olmuş, hep istemediği şeyleri yapmaya zorlanmıştı. Kendine acıyordu. Neredeyse ağlayacaktı ama aynı zamanda büyük bir mutluluk duyuyordu.”⁵⁷

Çar karşısı yazarla sohbet ederken, yazarın “Yaptığımız işin yanlış olduğunu düşünmediniz mi hiç?” sorusuna ise şöyle cevap verir:

“İyi ama ben hiçbir vakit sevmedim, istemedim ki yaptığım işi. Yalnızca bana söyleneni yaptım.”⁵⁸

Murtaza da kendine söyleneni hatta daha fazlasını yapar; fakat Yevsey'de olduğu gibi sonradan bir şeylerin farkına varamaz, değişim göstermez. Onu bu konuda etrafındaki insanlar uyardığı halde, yine bildiğinden şaşmaz, özeleştirile bile yapamaz. Bu noktada ise Yevsey'den ayrılır. Nasihatleri duymazdan gelir:

“-Kulağıma bir şeyler çalındı... Sırtını mal sahibine dayayıp, el adamını karşına alıyorsun pek. El adamı oğlum! El mi yaman, bey mi? El yaman. Sense fakirsin, çocuğun çocuğun var. Mal sahibinin malını mülkünü mal sahibinden ziyade kollamaya kulağasma.”⁵⁹

56 Orhan Kemal., s. 331.

57 Gorki, s. 269.

58 Gorki., s. 271.

59 Orhan Kemal., s. 257.

Yararsız Bir Adam'ın sonlarına doğru Yevsey Klimkov'daki bilinç aydınlanması doruğa ulaşır ve o, amirlerinden nefret eden bir kişiliğe dönüşür:

“Şaşa'dan nefret ediyordu. Ama güçsüz kişilere özgü, işe yaramaz bir nefretti bu. Azat edileceği söylenerek işkence edilmiş bir kölenin, sahibine karşı duyduğu kolsuz kanatsız bir nefret...”⁶⁰

Bu noktada yine Murtaza ile Yevsey'in ayrıldıklarını görürüz; çünkü Yevsey'de amirlerine karşı sonradan oluşan nefret, Murtaza'da hiçbir zaman görülmez. Öyle ki Murtaza, bazen üstleri hakkında bazı konularda merak kapılsa da hemen kendini frenler ve şöyle düşünür:

“Ceketini iki yanlara çekti, belindeki palaskayı yokladı, yakasının çengelini kontrol etti. Bu saatte ne işi vardı fabrikada Fen Müdürü'nün? Sonra düşündü ki amirdi o. Bir amir astlarına bu hususta hesap vermek zorunda değildi. Bu saat, o saat, şu saat. Dilediği saat ve dilediği anda dilediği yerde bulunabilirdi. Astlara düşen... evet astlara düşen, hangi saatte gelirse gelsin, üstüne 'Hoş geldiniz' demekten ibaretti.”⁶¹

Romanın sonunda bilinçlenmiş ve aydınlanmış olan Yevsey ise Murtaza'nın tersine üstlerine\amirlerine kafa tutacak ve onlara tehlikeli sorular yöneltecektir. Yevsey Klimkov'un içinde bulunduğu açmaz ve ikilem, psikolojisini de etkileyecektir. Romanın sonunda polis örgütünden arkadaşı Zarubin öldürülür; fakat Yevsey, onun ölümünden kendini sorumlu tutar. Polis örgütünden diğer arkadaşlarının Zarubin'in ölümüyle ilgilenmemeleri, ona karşı kayıtsız kalmaları, bu korkak yaradılışlı roman kişisini, bir anda çılgına çevirir ve üstlerine sorular yönelir. Başka bir deyişle, üstlerine, Zarubin'e karşı kayıtsız kalmalarının hesabını sorar:

“Soran gözlerini oturanlarda gezdirdi, sonra Solovyov'a döndü, ‘Sen Zarubin'i gördün, değil mi?’ diye bağırdı.

Kendi havasında içkisini yudumlamakta olan Solovyov birden döndü, kaşlarını kaldırdı, ‘Kim?’ dedi.

‘Sen daha iyi bilirsin kim olduğunu.’

‘Aaa, evet, evet gördüm elbet. Cesedini gördüm yani...’

‘Tanıdığını neden söylemedin onlara?’

Yaşlı ve yaşlı olduğu kadar kıdemli ajan kabak kafasını dikeltti. ‘Neee?’ dedi.

*Sorusunu bu kez daha yavaş bir sesle tekrarladı Yevsey.”*⁶²

60 Gorki., s.287.

61 Orhan Kemal., s. 170.

62 Gorki., s. 317.

Sorusuna karşılık aldığı aşağılayıcı cevap karşısında sinirlenen Yevsey, ceketinden tabancasını alarak Solovyov adlı casusa doğrultur, ateşleyemez ve silahı adama doğru fırlatır, kaçar. Kaçtıktan sonra yakalanmaktan korkan Yevsey, önce kemeriyle kendini ağaca asmayı dener, başarılı olamayınca kendini bir trenin önüne atar ve ölür. Ölmeden önceki son sözlerinin ise görev ahlâkı açısından yaklaşırsa teslimiyetle yüklü olduğu görülür: “*Yapacağım... Ne derseniz, ne isterseniz yapacağım!..*”⁶³

Kısacası, Yevsey de Murtaza da kötülüğün temsilcisidir:

“Bu örnekte asıl trajedi, babasının bağınazlığının kurbanı olan Firdevs’in ölümünden doğmuyor. Aslında bu bir sonuçtur; trajedinin son aşamasıdır. Trajik sonuç asıl, yaşamın akışından, kahramanın gelişen yaşamın gereklerine ayak uyduramamasından, kendi toplumsal sınıfı ve toplumsal görevleriyle arasındaki uyumsuzluktan doğuyor. (...)Yazar, kahramanı yüzyıllarca aşağılanmaktan, yıllarca alıştığı ve bilincine yerleşmiş olan o kendini –aşağı- görme duygusundan kurtulamamış, başkalarının buyruğuna girmiş, boyun eğmiş, kendi sınıfıyla bağlantısını yitirmiş, başka bir sınıfın çıkarlarına körü körüne ve bağınaz bir biçimde araç olan bir insan olarak gösteriyor; onun yaşam görüşünü, sık sık yinelenen şu cümleyle özetliyor: ‘Birisi çamura battı mı, onu kurtarmaya koşma, gerekirse bir tekme de sen vur. Büyüklere adım uydurmak lazım, yoksa işçilere nefes alacak zaman bile bırakmazlar.’”⁶⁴

Murtaza için kurulmuş bu cümleler, rahatlıkla Yevsey için de kurulabilir; çünkü o da kendini sürekli aşağı görür, hiçbir şey sormadan, anlamadan, iyice dinlemeden her şeye boyun eğer, kendi sınıfının, halkının çıkarlarını koruması gerekirken, onlara karşı görev alır ve içlerine sızarak casusluk yapar. Yalnız akli hep karışıktır, bir yandan amirleri Çar için çalışacaksın derken, sevdiği insanların kötü durumunu görmek ona acı verir. Murtaza da bu açıdan casus olarak değerlendirilebilir. O, amirleri tarafından neredeyse casusluk yapması için görevlendirilmiş bir bekçidir.

Sonuç

Maksim Gorki’nin *Yararsız Bir Adam* adlı romanıyla, Orhan Kemal’in *Murtaza* eseri esas itibarıyla birbirinden çok farklı olmasına rağmen, başkışilerin içinde buldukları durum göz önüne alındığında – işverenin\ustanın\üstlerin\

63 Gorki, s. 323.

64 Uturgauri. , s. 194.

devletin çıkarını korumakla görevliler- halkın içinde olmalarına karşın, halka karşı durduklarından dolayı, birbirlerine benzerler. İkisi de görevine bağlıdır; fakat aralarında bir seçim yapmak gerekirse, kayıtsız şartsız görevine bağlılık gösteren Murtaza'dır. Çünkü *Yararsız Bir Adam*'da roman boyunca Yevsey Klimkov'un düşüncelerinin değişimini izlenir. Bu açıdan, her ne kadar, iki başkışı benzer özellikler gösterse de aralarında bulunan farklar da açık bir şekilde görülebilmektedir. Her iki romanda da kraldan çok kralcı olan başkışiler vardır; fakat Murtaza kralcı olarak daha sadıktır. Bunun yanı sıra, suçluluk duygusuyla intihar eden Yevsey ile romanın sonunda yine kendini haklı görüp, babası olmaktan utandığı oğlunun hapislerde çürümesine göz yuman Murtaza arasındaki fark da iyice belirginleşir. Buna karşın, Orhan Kemal'in, halkın içinden olmasına rağmen, halka karşı gelen Murtaza tipini yaratırken, çok sevdiği Gorki'nin eserlerinden ve dünya görüşünden etkilenmiş olması muhtemeldir.

Kaynakça

- Atalı, Esra, “1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Gorki, Maksim, *Yararsız Bir Adam*, Çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Kavis Yayınları, 2011.
- Gürsel, Nedim “Gorki Üzerine”, *Başkaldıran Edebiyat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- İlhan, Attila, *Gerçekçilik Savaşı*, İstanbul: İş Kültür Yayınları, 2004.
- Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Şiiri Modernizm Şiir*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Narlı, Mehmet, “30. Ölüm Yıldönümünde Orhan Kemal ve ‘Murtaza’ ”, *Varlık*, Sayı 1126, Temmuz 2001, s.69-74.
- _____, *Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- _____, “Gorki’nin ve Orhan Kemal’in Küçük Adamları”. *İlmî Araştırmalar*, S. 16, 2003, s. 65-76.
- Orhan Kemal, *Murtaza*, 15. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2003.
- Saygılı, Hasip, “1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri”, Doktora Tezi, İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012.
- Uturgaurı, Svetlana “ Orhan Kemal’in Yapıtları”, *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Çev. Tatyana Moran, Yurdanur Salman, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.
- Yavuz, Hilmi “Murtaza ve Ödev Ahlâkı”, *Felsefe ve Ulusal Kültür*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.